

СВЯТО-УСПЕНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ МОНАСТІР В НОВИХ МЛИНАХ У СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ ФОНДУ 140 ЦДІАК УКРАЇНИ

В статті зроблено огляд матеріалів фонду 140 ЦДІАК України, присвяченого історії Свято-Успенського жіночого монастиря в Нових Млинах. Також подані найбільш цікаві документи з цього фонду.

Ключові слова: джерела, Свято-Успенський монастир, архів, ченці, козацтво.

Свято-Успенський жіночий монастир в Нових Млинах (Кербутівський, Бобріківський) знаходився між селами Нові Млин і Кербутівка сучасного Борзнянського району Чернігівської області. З коротких відомостей енциклопедичного довідника дізнаємося, що він був заснований у середині XVII ст. як чоловічий, а з 1658 р. діяв як жіночий [1]. У 1761 р. монастир згорів, але був відновлений. Він припинив своє існування внаслідок секуляризаційної реформи Катерини II у 1786 р., але існував до 1827 р., коли монахині переїхали до Гамаліївського монастиря. Тоді ж усі цегляні будівлі монастиря були розібрані та перевезені до Гамаліївської обителі, з яких були збудовані чернечі келії. Були розібрані й монастирські церкви (Воздвиженська та Успенська), але на місці колишнього монастиря ще існувала келія, службу в якій вів монах Свято-Микільського Крупицького монастиря. Після жовтневого перевороту монастир був повністю зруйнований. Єдина більш-менш повна розвідка з історії цієї обителі була написана відомим дослідником минулого Сіверщини архієпископом Філаретом (Гумілевським) [2].

Щоб відновити історію цього важливого духовного осередку, звернемося до джерел, перш за все друкованих. Це – універсали гетьманів та полковників. Безпосередньо його стосується універсал-привілей Петра Дорошенка від 8.07.(28.06.)1668 р., яким він надає маєтності батуриному жіночому монастирю, в т. ч. частину млина в Нових Млинах [3, с. 411–412]. 27(17).05.1669 р. приблизно такого ж змісту видав універсал гетьман Дем'ян Многогрішний, причому вказувалося ім'я ігумені батуриного монастиря Євгенії Хлевинської [3, с. 502–503]. Гетьман Самойлович у своєму універсалі-привілей уже вказує на окремішій від батуриного Бобріківський монастир на чолі з Хлевинською і підтверджує право його власності на млини, перевіз на Сеймі, ліси, сіножаті й землі, також села Пальчики та Атюшу («Отюшу»), які заповідав монастиреві небіжчик Силич. Тут же вказується про конфлікти черниць з ченцями Крупицького монастиря в Батурині і новомлинськими жителями за названі володіння, і про встановлення межових знаків («копців»), щоб запобігти цим конфліктам [3, с. 636]. 6.02. (27.01.)1688 р. і 27(17).12. 1688 р. Мазепа видав стверджувальні універсали приблизно такого ж змісту, але вже Трофимії Кон-

севичовні, ігумені монастиря «Батуриного Новомлинського Бобріківського» [4, с. 70–71].

Тепер звернімося до архівних матеріалів. У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві є фонд 140 «Новомлинський Успенський дівочий монастир». Він невеликий за обсягом (всього 9 справ за 1761–1771 рр.), однак його матеріали дозволяють пролити світло на призабуту історію обителі. Одразу вкажемо на справу «Виписи з книг генеральної військової канцелярії царських грамот и гетьманських універсалів», де є універсал гетьмана Івана Скоропадського, виданий у Глухові 16(5).01.1709 р. [5]. Він був адресований ніжинському полковнику (Лук'яну Жураховському) і новомлинському сотнику (Григорію Шишкевичу) і стверджував маєтності, надані попередниками за монастирем. Серед них бачимо й село Кербутівку, надане, очевидно, Мазепою. Оскільки цей важливий документ ще не друкувався, наводимо його в додатках (№ 1). Не менш важливою є справа «Краткие сведения об основании Новомлинского женского монастыря и список настоятельниц» – анонімний нарис історії обителі, написаний не раніше 1760 р. Він містить важливе пояснення щодо початків обителі та його зв'язків з Батурином [6].

Отже, монастир було засновано 1 серпня (22 липня) 1657 р. після надання Свято-Микільському Крупицькому чоловічому монастирю маєтностей згідно з фундаментом (можливо й заповітом) Криштофа Силича. Ця особа маловідома. М.С. Грушевський в «Історії України-Руси» [7, с. 30] згадує його двічі. Це – шляхтич з Новгород-Сіверського повіту, який в червні 1648 р. втік у Московську державу і дав свідчення про бої під Стародубом та Новгородом-Сіверським. В архівній справі згадано й дружину Силича. Шляхтич, очевидно, є родичем Іоаннікія (Онікія) Силича, чернігівського полковника у 1657–1663 рр., який був страчений після Чорної ради 1663 р. з наказу Івана Брюховецького. Архієпископ Філарет помилявся, ототожнюючи Криштофа і Онікія Силичів. Але подальші дані є дещо неповними, бо чомусь не названо імені київського митрополита (ним був Сильвестр Косов), який благословив і дав дозвіл на створення жіночого монастиря в Нових Млинах. Ігумен Свято-Микільського батуриного монастиря ієросхимонах Іоанн Єсифович (помер у 1663 р.) передав фундації ігумені батуриного Воздвиженського монастиря Євгенії Хлевинській і черницям з дозволом перейти на мешкання у Нові Млини. Таким чином, монастир започаткувався у Батурині як своєрідна філія Крупицького монастиря, а потім був переселений у Нові Млини. З декрету батуриного повітового суду 1771 р., про який нижче буде сказано (це справа № 6), дізнаємося, що ігумен Іоанн був братом ігумені Євгенії. Це пояснює легкість, з якою було передано маєтності новому монастирю. В тому ж декреті і в деяких інших того часу зустрічається згадка про передачу Чеплівського млина Богданом Хмельницьким, а декрет 1770 р. твердить, що

ця передача відбулася згідно з універсалом 3.05.1650 р. Архієпископ Філарет теж вважав, що цей гетьман надав монастирю універсал 13(3).05.1650 р. [2, с. 161]. Одрозу скажемо, що Хмельницький не міг надати землі монастиреві, який ще не існував. Можливо Свято-Успенський монастир сплутано з ніжинським красноострівським Благовіщенським монастирем, якому гетьман дав дозвіл побудувати млин на Сеймі у Нових Млинах. Але такий універсал був даний у 1654 р., а інших універсалів Хмельницького 1650 р. щодо Нових Млинів немає, навіть в тих, які ще не виявлені, а лише згадуються в джерелах. Взагалі неясна роль Богдана Хмельницького в історії обителі. Пізні документи фонду згадують якийсь його універсал 1658(!), інколи 1656(!), інколи 1648(!), інколи 1657 року. Якщо відкинути перші три дати як явно недостовірні, залишається 1657 рік. Однак дуже важко припустити, що тяжко хворий Хмельницький за кілька днів до смерті видав універсал новомлинському монастиреві. Спробуємо уточнити список ігуменів обителі, спираючись на справу № 12 («Нарис»), відповідна частина якої наводиться в додатку № 2, а також відомості декретів другої половини XVIII ст., насамперед 1.07.(21.VI).1770 р., і статті архієпископа Філарета [2, с. 163–166].

Основоположницею обителі є Євгенія Хлевинська, яка була його ігуменею 16 років, причому первісно монастир був названий Воздвиженським. У 1674 р. вона була в Москві і одержала царську грамоту на монастирські землі. Очевидно невдовзі по тому вона померла. Філарет вказує на нотатку св. Димитрія Ростовського про пожежу в монастирі 22(12).10.1683 р. Він же називає потім (у 1684 р.) ігуменею Анастасію, не вказуючи джерело [1, с. 163]. Щодо ігумені Трофимії «Консевищовни» (Консевищ), звістки джерел досить подібні і датують її перебування на цій посаді між 1688–1704 рр. Її наступницею «Нарис...» називає Памфілію, хоча судові декрети її не згадують, а наступницею Памфілії – Анисію (під 1711 р.). Судові декрети уточнюють, що Онисія Голоскович обіймала ігуменську посаду 6 років. Далі йде «Чуйкевичовна», згадувана у 1735 р, а декрет констатує: Анисія Чуйкевичівна, каденція котрої тривала 20 років. За Філаретом Анисія Чуйкевич у 1731 та 1736 р. отримала універсали на володіння монастиря. Він же (Філарет) попередницею Чуйкевич називає Інокентію (відомою за Єлецьким синодиком) [2, с. 163]. Після Чуйкевич декрет називає Аркилію Маковську, яка обіймала посаду 3 роки. Декрет уточнює ім'я ігумені (Олімпіада Маковська) і термін її каденції: з вересня 1737 р. до листопада 1740 р. Тоді вона пішла з посади за власним бажанням. На її місце знову приходить Анисія Чуйкевичівна. Однак вона була дуже суворою, на неї багато скаржилися, і тому її зняли з цієї посади. «Нарис...» же подає трохи інші дані: 27(16).07.1736 р. ігуменею була затверджена Марія Магдалина Бугеровна (за Філаретом – Будеровна). Згідно з декретом вона перебувала

на цій посаді 4 роки. «Нарис...» плутається у хронології, зазначаючи, що Чуйкевич обіймала посаду 1737 р., а трохи нижче додає: «...определена 1741 года генваря». Інший декрет вказує, що Марія Магдалина була по чоловіку Мишуриха, по другому чоловіку – Чечелева. Її наступницею Філарет називає Євтихію (лютий 1751 р. – після грудня 1753 р.), а «Нарис...» – Єлену. Це – «бывшая маорша барон Держантикова» (за Філаретом – Барондежатицова, що була ігуменею з лютого 1754 р. до смерті в 22(11).04.1758 р.) [2, с. 164]. У декреті зазначається Євтихія Ковалевська, яка в 1760 р. була переведена в глухівський жіночий монастир (Свято-Успенський). Філарет говорить і про намісницю Євтихію, що знову була ігуменею після Єлени. Потім ігуменею стала Іраклія Милашевичевна, «шляхтянка смоленская, бывшая игуменія глуховского дівичого монастиря». Тут «Нарис...» уривається. Декрет уточнює, вказуючи, що у 1762 р. її перевели в Чернігівську єпархію, а на вільне місце призначено Магдалину Корсаківну, яка через слабе здоров'я у 1768 р. була відсторонена від ігуменської посади, але залишалася у цьому ж монастирі. Її наступницею була Віра Нестеровичівна (з 1768 р.). Тут уриваються дані декрету, складеного у 1770 р. Віра була ігуменею і у 1770–1771 рр., а потім була переведена до Макошинського монастиря (доживала віку все ж у новомлинському монастирі, як і згадувана нижче Серафима). Далі подаємо список ігуменів за архієпископ Філаретом: Серафима (згадується у 1777 р.), Феодора (з 1782 р.), Олександра, Маргарита та Дометіана. За Дометіани у 1827 р. монахині усі були переведені до Гамаліївського монастиря.

Важливими є судові декрети [8]. Через те, що обитель мала первісно міцні зв'язки з батурицьким монастирем і спільну власність, виникали конфлікти за землі і млини. Врешті у 1770 р. батурицький повітовий суд поставив крапку на цих конфліктах, вирішивши суд на користь новомлинського монастиря. У розгорнутих матеріалах справи «Копії стверджувальних документів монастиря за 1670–1760 рр. (1773 р.) [9] (вони містяться на 60-ти аркушах) детально розглядаються представлені обома монастирями універсали та царські грамоти (починаючи від грамоти царя Олексія від 17(7).05.1674 р.), з яких у 1761 р. зняли копії, згадується, що ігуменія Євгенія подавала універсал Богдана Хмельницького на Чеплівський млин (про цей універсал писалося вище). Згадується й сумнівний універсал коронного канцлера Єжи Оссолінського 1636 р. [10], в автентичності якого суд не сумнівався. Декрет згадує невідомий універсал Мазепи 1680 р., який внесений у батурицькі міські книги, універсали гетьмана Апостола 1731 р. та 1733 р., причому відзначається, що в них чомусь монастиреві приписано два зайвих млина. Є згадки і про універсал Брюховецького 1668 р., грамоти царів Івана V і Петра I, Єлизавети. У цій же справі на аркуші 61 міститься план монастиря: в центрі квадрату, сторони якого – це келії (всього 10) та

інші монастирські будівлі, стоїть церква. Тут же міститься опис монастиря. Перш за все відзначимо опис іконостаса та книг. Серед останніх бачимо не тільки євангелія (московського та київського друку) та богослужбову літературу (октоїх, четї-мінеї тощо), але й «Меч духовний» (Київ, 1666 або 2-е видання 1686 р.) Лазаря Барановича. Описуються будівлі, млини, клуні, перевіз через Сейм під Батурином, який (перевіз) мав пристань під назвою Городище, тощо; вказується, що біля монастиря стояла хата священника, зазначається, скільки й де монастир має чоботарів, кравців, ткачів, теслярів, ковалів. У Нових Млинах їх було відповідно 4, 5, 5, 2, 1, в інших селах – 4 чоботаря, 2 кравці, 2 ткача. Говориться і про кількість підданих селян, про монастирську худобу. Так, у с. Пальчики підданих нараховувалося всього 50 душ разом з малими дітьми, в Митченках були воли, 9 корів, 40 овець і т. і. До декретів і універсалів додаються три «отдаточних листа» 1768 і 1771 років [11]. Це досить стислі документи. Возний Батуринської сотні Омелян Бойченков на підставі рішень батуринського суду офіційно оголошував право монастиря на володіння млинами та перевозом через Сейм, за які тривав конфлікт з Крупицьким монастирем. Як бачимо, майже всі документи фонду містять матеріали, які представлялися суду або стосувалися судового конфлікту з Крупицьким монастирем. Крім згаданих вкажемо на дві справи [12], які містять виписи з книг Генеральної військової канцелярії 1768 і 1771 рр. Трохи окремо стоїть справа № 1 на 14-ти аркушах про священника Йосипа Савицького, котрого звинувачували у переховуванні черниці Маври (1741 р.).

Дещо доповнюють ці дані документи інших фондів. Так, у справі № 16694 є «доношение» від 13(2).12.1761 р. намісниці новомлинського монастиря до Генеральної військової канцелярії [13].

Таким чином, хоча фонд 140 ЦДІАК має невелику кількість документів, але вони дозволяють висвітлити історію обителі принаймні в загальних рисах.

Додатки

№ 1

1709, січня 16(5). – Глухів. – Універсал гетьмана Івана Скоропадського.

«Пресвітлішого и державнійшого великого государя его царского величества Войск Запорожских гетман Иоан Скоропадский.

Пну полковникові ніжинському со всею того полку старшиною, а особливо пну сотникові новомлинському з тамошним урядом и посполством и кому бы колвек о том відати належало, сим нашим універсалним ознаймуем писаним, иж маючи законници мнстра дівичего новомлинского от антецессеров наших надание собі села Атюшу, Палчики, Кербутовку и просили на оние нашого региментарского подтверждения. Мы tedy не отмовивши оных прошению, а особливе стосуючись до універсалов антецессеров наших яко вышмененние села с

принадлежащими угодиями повагою універсалу нашого при ных заховуем так, абы законницам дівичого мнстра новомлинского в держаню тих сел и в отбиранию з оных належитого приходу дабы ни от кого жадная не чинилась кривда и перешкода пилно варуем, посполитие тых сел обыватели, абы належитое во всем подданническое оным отдавали послушенство міти хоцем и рейментарско приказуем.

Дан в Глухові 1709 року мсця януария дня 5.

В подлінном тако:

Звиш менованный гетман рукою власною».

(ЦДІАК України, ф. 140, оп. 1, спр. 2, арк. 6. Тогочасна копія. Наприкінці документа намальоване коло, всередині якого написано «Місто печати рейментарской»)

№ 2

Друга половина XVIII ст. (після 1760 р.) Нарис історії Свято-Успенського жіночого монастиря в Нових Млинах.

«Батуринский или новомлиновский дівичий монастирь.

Он устроен был в городе Батурині по надаче же в 1657 году иуля 22 дня от Криштофа Силіча Святоиколаевскому Крутицкому монастирю за благословением и позволением ясне в Богу преосвященного митрополита киевского, галицкого и всея России, и за велебного отца Исихия, игумена монастиря батуринского, фундуша на грунтик свой власный, на котором он, Силіч, сам мешкал попод Новыми Млинами купленный за две тысячи золотых, а имянно: вотчину Керебертовщину, пущи понад Сеймом рекою з бортным деревом, прозывается Бобрик, и з иными озерами и з сіножатми на той бок Сейму луг пущи к Рижнам взявши половину озера Хлехачовку, которые ділили из Обмачевым, и взявши от того озера от Хлехачовки чрез оболонье в луг дороги болотом от горы взнову на тот бок Сейму к Рижнам владает. А от жены его, Силіча, по надачі тому ж Святоиколаевскому батуринскому монастирю вески Щебры под Глуховым с полем и грунтиком як в собі лежат. Когда тот пана Силіча фундуш от игумена Святоиколаевского батуринского монастиря иеросхимонаха Иоанна Есифовича з братиею, кой 1663 года умре, госпожи игумені Евгении Хлевинской з сестрами отдан с позволением ей, игуменіи Евгении, на том місті жить, то тогда дівичий батуринский монастирь из Батурина преселен под Новые Млины и назван новомлинским.

Батуринского дівичого монастиря игуменія Евгения Хлевинская.

1704. Новомлинского дівичого монастиря игуменія Трофимия Концевичовна.

Игуменія Новомлинского монастиря монахиня Памфилия.

Игуменія новомлинского монастиря по Памфилии Анисия была 1711.

Игуменія новомлинская Чуйкевичовна была 1735 года. 1736 игуменія новомлиновская монахиня Марія Маг-

далина Бугеровна учреждена 1736 года иуля 16 дня.

Игумения новопоставленная новомлинская 1737 года октября 1711(?) игумения новомлинская Анисия Чуйкевичовна определена 1741 года генваря.

Новомлинского дівичого монастыря игумения монахиня Елена, бывшая маэорша барон Держантикова.

1760 правительница сего новомлиновского монастыря монахиня Ираклия Милашевичевна, шляхтянка смоленская, бывшая игумения глуховского дівичого монастыря, с коего в новомлиновский сей монастырь правительницею сего монастыря 1760 года переведена».

(ЦДІАК України, ф. 140, оп. 1, спр. № 12. Оригінал)

ПОСИЛАННЯ

1. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – 1005 с.
2. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Кн. 4 (женские и закрытые монастыри).
3. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). – К. – Львів, 2004. – 1118 с.
4. Універсали Івана Мазепи 1687-1709. – К. – Львів, 2002. – 799 с.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 140, оп. 1, спр. 2.
6. ЦДІАК України, ф. 140, оп. 1, спр. 12.
7. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. Грушевський – К. Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. 3.
8. ЦДІАК України, ф. 140, оп. 1, спр. 5, 6.
9. ЦДІАК України, ф. 140, оп. 1, спр. 9.
10. Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини (друга половина XVII–XVIII ст. (частина 6)). // СЛ. – 2017. – № 3. – С. 48–49.
11. ЦДІАК України, ф. 140, оп. 1, спр. 4, 7, 8.
12. ЦДІАК України, ф. 140, оп. 1, спр. 2, 3.
13. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 16694.

Мыцык Ю.А. Свято-Успенский женский монастырь в Новых Млынах в свете документов фонда 140 ЦДИАК Украины

В статье сделан обзор материалов фонда 140 ЦДИАУК, посвященного истории Свято-Успенского женского монастыря в Новых Млынах. Также поданы наиболее интересные документы из этого фонда.

Ключевые слова: источники, Свято-Успенский монастырь, архив, монахи, казачество.

Mytsyk Yu.A. Holy Assumption monastery in Novi Mlyny in the light of documents of the Fund 140 of the Central State Historical Archives of Ukraine

The article presents an overview of the materials of the Fund 140 of the Central State Historical Archives of Ukraine, dedicated to the history of the Holy Assumption Monastery in Novi Mlyny. Also the most interesting documents from this fund are included.

Key words: sources, Holy Assumption monastery, archives, monks, Cossacks.

02.03.2018 p.

УДК 94.09(477.51+436) «17»

Є.М. Луняк

РОДИНА РОЗУМОВСЬКИХ В АНЕКДОТАХ ФРАНЦУЗЬКИХ СУЧАСНИКІВ

У статті здійснено комплексний аналіз важливих джерел з історії України, творів французьких авторів другої половини XVIII ст. Ніколя-Габрієля Леклерка, Жана-Бенуа Шерера, Шарля-Франсуа-Філібера Массона, Клода Карломана де Рюльєра та Пєра-Анжа Гудара. Основну увагу в статті звернено на відображенні в творах французьких авторів життя та діяльності представників родини Розумовських.

Ключові слова: анекдоти, Україна, Росія, Франція, козаки, Розумовські.

Серед найвищої знаті Російської імперії другої половини XVIII ст. визначне місце в увазі сучасників посідали вихідці родини Розумовських: спочатку Олексій Григорович, котрий, маючи незнатне походження, проте ставши фаворитом, а згодом і морганатичним чоловіком імператриці Єлизавети Петрівни, привертав погляди верхівки Петербурга та всієї держави; а через деякий час і його молодший брат Кирило Григорович, котрий завдяки особистому успіху Олексія зміг стати останнім гетьманом України та започаткувати впливову династію, представники якої завжди перебували в полі зору тогочасної правлячої еліти та зіграли вагомую роль в розвитку імперії Романових. Життя та діяльність членів родини Розумовських переповідалися в десятках різноманітних історій, чуток, пліток і анекдотів. Підґрунтям для їх курсування в тодішньому російському суспільстві були, насамперед, такі чинники, як чужинське (українське) та неродовите походження, з точки зору імперського істеблішменту, а також те визначне місце, яке Розумовські посіли у середовищі російської верхівки, й та помітна роль, яку вони відігравали при царському дворі. Невипадково саме тому про Розумовських досить нерідко згадують іноземці, які за різних обставин потрапляли в той час до Росії й були свідками та очевидцями різних перипетій у житті місцевої знаті. На той час в державі перебувало доволі багато людей із західноєвропейських країн, зокрема з Франції. Багато французів у Російській імперії відзначилися в дипломатичній, військовій, урядовій, торгівельно-економічній і науково-просвітній сфері. Втім свідчення цих іноземців являють собою цінне історичне джерело не лише з історії Росії. Значну увагу вони приділяли, як тоді прийнято було говорити в Європі, «країні козаків», останні рештки автономного устрою якої саме в той час невпинно та послідовно зводилися нанівець політикою царату. Одними з найяскравіших представників автономістських традицій України були тоді саме Розумовські.

Нерідко свої твори про побачене ці автори називали «анекдотами», хоча не завжди такі оповідання мали гумористичний чи сатиричний зміст, як зазвичай прийнято розуміти сьогодні. Окремі аспекти українознавчого доробку французьких авторів другої половини XVIII ст. досліджувались в працях таких вітчизняних істориків, як А.В. Бойко [1], І.Л. Борщак [2], Є.М. Лу-